

ВІДТВОРЕННЯ ПРИВАТНОГО ВОЛОДІННЯ ТА КОРИСТУВАННЯ ЗЕМЛЕЮ ОКУПАЦІЙНИМ РЕЖИМОМ 1941-1944 РР.

Цибуленко Геннадій Володимирович

Актуальність проблеми пов'язана з потребою детального відтворення використання нацистським окупаційним режимом політики щодо відродження приватного землеволодіння та землекористування для створення ефективного аграрного господарства.

Період дослідження охоплює 1941-1944 рр. коли на теренах Херсонщини існував новий порядок, встановлений німецько-нацистськими окупантами.

Географічні межі дослідження визначені адміністративними кордонами сучасної Херсонської області яка в добу окупації поділялась між трьома генеральними округами (областями) [1]. Правобережна Херсонщина перебувала під юрисдикцією генерального округу «Миколаїв» і складалася з округів «Херсонн» та «Олександрштадт» (Велика Олександрівка – перейменована в Олександрштадт за дозволом Рейхскомісара України з 1 травня 1942 р. [2, арк. 90]). Лівобережна перебувала під юрисдикцією генеральних округів «Крим» (пізніше підокруг «Таврія» з центром у Мелітополі) та «Дніпропетровськ». До генеральної області «Таврія» входили округи «Генічеськ», «Каховка», «Олешки», «Акімівка», до генеральної області «Дніпропетровськ» входив округ «Камянка/Дніпро».

Джерельною базою дослідження стали матеріали Державного архіву Херсонської області. По-перше, це фонд Р-1520 – Сільські управи Херсонщини в якому зберігаються планово-звітні документи сільських управ та громадських господарств, розпорядження і накази районних, міських та сільськогосподарських управ, обласних (окружних) та сільськогосподарських комендатур, різних підрозділів окупаційної влади на місцях (відділи освіти, районна міліція, філії держбанку, біржа праці тощо). По-друге, фонд Р-1953 Управління сільського господарства Виконавчого комітету Херсонської обласної ради народних депутатів в якому зберігається інформація про стан землеволодіння на теренах Херсонщини на момент її звільнення.

Нами ставиться мета розглянути утворений окупаційною владою заохочувальний механізм для колишнього колгоспного селянства – приватне землеволодіння та землекористування.

Головним напрямком в аграрній сфері для окупаційного режиму стало завдання реорганізації колгоспно-радгоспної радянської моделі. Починаючи з лютого 1942 р. на Херсонщині активно проводиться перебудова старого радянського ладу організації сільськогосподарського виробництва. У своїх зверненнях, задля створення привабливого іміджу, німецьке керівництво проголошувало, що після того як німецькі війська вигнали більшовиків та принесли всім трудящим і в особливості колгоспникам визволення від ненависного більшовицького ярма воно готове здійснити ліквідацію колгоспів в які трудящі України були насильно загнані. Проте, мотивуючись тим, що ще іде війна, це завдання буде віднесено до її завершення. Аргументувалось це тим, що реорганізація господарського улаштування країни можливе лише в мирних умовах.

На поточний період, німецьке командування заявляло про ключову потребу – можливість забезпечити для армії й населення потрібну кількість сільськогосподарських продуктів. Через це декларувалось тимчасове збереження колгоспів, що є основною сільськогосподарською одиницею [3, арк. 192]. Це мотивувалось ще й тим, що протягом 12-13 років існування колгоспів вся земельна територія, засоби виробництва і інші матеріальні цінності зведені і прилаштовані для ведення укрупненого машинізованого господарства [4, арк. 29].

Паралельно почалась пропаганда відновлення приватного господарства. Було обіцяно для осіб, які сумлінно працювали, що їм в ході проведення аграрної реформи

гарантується першочерговість в наділенні землею, сільськогосподарським реманентом та робочою худобою [3, арк. 192].

Ця ідея активно пропагувалась окупаційним керівництвом. У зверненнях до селянства Херсонщини наголошувалось, що колгоспна система створила «...великі можливості для окремих осіб і груп байдикувати і жити з привілеями за рахунок сумлінних трударів, які отримували за свою працю обмежену можливість напівголодного існування, що в результаті отруїло у них любов до праці і позбавило його приватної господарської ініціативи» [4, арк. 29].

Для втілення в життя ідеалів приватного землеволодіння та землекористування окупаційною владою було проведено ряд заходів. Першим з них стало відновлення повноцінного присадибного господарства селян. Було запропоновано для покращення добробуту колгоспників, одноосібників, робітників і службовців, а також розвантаження колгоспів від непродуктивних витрат тяглової та робочої сили на обробку розпорочених ділянок провести часткове повернення присадибних ділянок, відчужених більшовиками як у формі відрізків так і повністю.

Для уникнення захоплень, самочинних дій та інших правопорушень з чийого боку, керівництвом встановлювався наступний порядок повернення присадибних ділянок. По-перше, підлягали беззаперечному поверненню вільні ділянки і відрізки їх колишнім власникам, причому цілі садиби повертались особам, які не мали садиб взагалі, а відрізки особам, які мали не більше однієї садиби. По-друге, встановлювалась максимальна площа садиби у розмірі 1,09 га (одна десятина), до якої входили площу двору та будівель, що на ній були розташовані.

В той же час, для збереження цілісності радянських колгоспних виробничих комплексів, заборонялось відновлення садиб за рахунок польових земель, повернення садиб, зайнятих колгоспними службами, майстернями, конюшнями тощо. У випадку коли в селі земель для наділення садибами не вистачало, дозволялось донаділення городами до 0,3 га на двір за рахунок польових городних земель, розташованих поблизу села [4, арк. 159].

Також окупаційне керівництво для забезпечення законності та справедливості заборонило відбирати у нових власників присадибні ділянки, куплені у установ, організацій і приватних осіб (з других, третіх і т.д. рук) або отримані ними під час розкуркулення, за умови наявності на них споруджених будівель, хоч би і не завершених. Також категорично заборонялись будь які дії, що порушують нормальне життя колгоспників, що мешкають в домах і в садибах колишніх розкуркулених, самочинні захоплення ділянок, що перебувають у користуванні цих колгоспників, виселення з квартир, погрози, залякування тощо [5, арк. 51].

Відхилення обсягу, що допускається, не повинно перевищувати 1,33 га. у випадках лише коли присадибна ділянка до відрізання лишку перевищувала цей показник. У випадках коли присадибна ділянка до відрізання лишку була меншою 1,09 га поверталась лише ділянка у розмірі площі відрізаного лишку і ні в якому разі не прирізалась земля до визначеного стандарту у 1,09 га. Основним документом для визначення розміру присадибної ділянки на яку мав право господар був акт-список обміну ділянок складений у 1939 р. У разі відсутності актів обміну, розмір присадибної ділянки, що надавався для користування, вираховувався шліхом обміру присадибної ділянки, що перебувала у користуванні на момент реформи 1942 р.

Ці заходи влада проводила по відношенню тільки до земель присадибного фонду. Проголошувалось, також, що поки, що поверненню не підлягають всі ділянки, що були розташовані поза селом, як то виноградники, розташовані на землях лісництва (меліоративний фонд) та серед ланів колгоспів, а також хуторські ділянки.

Поверненню підлягали і цілі садиби якщо вони не були забудовані новими користувачами. Садиби повертались лише їх колишнім прямим користувачам за умови, якщо останні не мають у своєму користуванні інших присадибних ділянок. Не підлягали

поверненню садиби та домоволодіння, що були продані їх колишніми власниками [3, арк. 208].

Для робітників, які повернулись і вступили до громадського господарства планувалось виділяти для городів ділянки не більше 0,3 га. Робітникам і службовцям, які мешкали в селі але не були членами громадського господарства можна було повертати відрізки загальною площею присадибної ділянки теж не повинна бути більшою 0,3 га. [6, арк. 89].

Було проголошено, що всі винні у порушенні означених норм будуть притягнуті до відповідальності і понесуть покарання. Всі роботи по наділенню і поверненню присадибних земель повинні були бути закінчені, в залежності від регіону до 15 березня або до 25 липня 1942 р. [5, арк. 51; 7, арк. 135 зв.].

Для проведення робіт по ліквідації колгоспів та організації одноосібного землекористування на основі хліборобських (земельних) товариств німецьке окупаційне керівництво вимагало негайно приступити до складання загальних списків всіх дворів які розташовані на території сільських управ.

Списки складались по кожному населеному пункту окремо. В селах де існувало кілька колгоспів комісії проводили роботу в межах відведених у 1939 р. для них земель. Списки необхідно було складати за принципом сусідства дворів. До списків включали таку інформацію: склад сім'ї з вказуванням кількості працездатних, розмір присадибної ділянки, що знаходиться в постійному користуванні, до якої групи відноситься двір (колгоспник, одноосібник, робітник чи службовець), відмітка про допуск двору до отримання земельного наділу. Двори, що не допускались до участі у наділенні землею необхідно було заносити до окремого списку з позначенням причини відмови.

Визначення права на отримання наділу, практичне проведення робіт з повернення відібраних садиб та відрізаних лишків присадибних земель, у кожному колгоспі покладалось на комісії з 3-х осіб. До комісій входили, або сільський староста, начальник поліції та голова колгоспу, або склад призначався головами колгоспів та сільськими старостами.

В своїй роботі комісії повинні були керуватися 6 пунктом розділу «Г» «Закону про новий порядок землекористування» який визначав, що члени громадського господарства (колгоспу), а також і не колгоспні двори, які не виконали своїх зобов'язань по відношенню до Німецької влади, або по відношенню до громадського господарства, ті, що порушували розпорядження Німецьких органів влади, а також політично неблагонадійні, або нездатні до ведення одноосібного господарства, до отримання земельного наділу не допускаються [7, арк. 135-135 зв.; 3, арк. 208].

В середньому співвідношення розмірів присадибних ділянок можна побачити на прикладі господарства «Вільний край» (табл. 1).

Таблиця 1 Розподіл присадибних ділянок по господарству «Вільний край» Сиваської сільської управи (сучасн. Генічеський р-н) [8, арк. 40-42 зв.]

Розмір присадибної ділянки у га	Кількість господарств	% до загалу
0,2-0,25	4	3,03
0,3-0,35	11	8,33
0,4-0,46	17	12,88
0,5-0,58	23	17,42
0,6-0,68	14	10,61
0,7-0,78	17	12,88
0,8-0,88	13	9,85
0,9-0,94	12	9,09
1,0	21	15,91
Разом	132	100

Німецька окупаційна влада досить активно популяризувала успіхи аграрної реформи. В агітплакаті «Кожному працелюбному селянинові – своя земля» були підведені підсумки реформи по Рейхскомісаріату Україна. Наголошувалось, що за 9 місяців існування нового земельного ладу 10,4 % всіх суспільних господарств було перетворено у земельні товариства. Не дивлячись на те, що сталинська земельна реформа проводилась в обстановці мирного часу, за 11 років селянам було передано лише 24 % землі. У 1943 р. подальші 20 % громадських земель будуть передані селянам на засадах особистого користування [3, арк. 209 зв.].

Паралельно з відновленням присадибних землеволодінь нова влада проводила політику передача землі в оренду індивідуальним господарям. Робилось це не тільки у контексті обіцянок реформування агросфери, а і через брак достатніх ресурсів у громадських і державних господарствах (колишні колгоспи та радгоспи) та прагнення через приватновласницькі устремління селян активізувати їх трудові та технічні ресурси.

У березні 1942 р. розпочалась робота передачі в оренду селянам дрібних садків і виноградників. Їх передавали колишнім користувачам на договірних засадах в тимчасове користування. Обов'язковою умовою була поставка державі певної кількості продукції. Норми площі садків та виноградників не повинна була перевищувати 0,5 га. На одне господарство. Виноградні насадження та сади розташовані масивами за цими положеннями поки що не планувалось передавати в оренду [4, арк. 158].

Також влада дозволила громадським господарствам за наявних можливостей, або через брак ресурсів здавати польові наділи у тимчасову оренду земельні ділянки для всіх груп населення (колгоспникам, одноосібникам, робітникам та службовцям).

По цьому питанню вимагалось проведення загальних зборів. Норми тимчасового земельного наділу для особистого користування не встановлювались [5, арк. 116].

Для стимуляції одноосібників активно працювати в громадських господарствах було запроваджено гнучку систему пільг. Двори, що виробили у розрахунку на одного працюючого від «100 і більше» трудоднів до «менше 15» вводився обсяг натуральної здачі вирощеної на орендованих полях продукції (різного зерна та картоплі) з розрахунку від 50 крб. до 130 крб. (відповідно) з 1 гектару по державних цінах. Сім'ям вдів, пристарілих та інвалідів надавалась знижка в розмірі від 25% до 40% від суми нарахованої натуральної здачі. Розмір знижки у кожному окремому випадку встановлювався сільським старостою з послідуємим затвердженням в сільськогосподарській комендатурі [4, арк. 167]. Діяла і фіксована система натуроплати за оренду у 30 % врожаю. Так, при врожайності кукурудзи у 2,5 ц/га, плата становила 75 кг у грошовому еквіваленті [9, арк. 167].

Зростала і чисельність господарств, що виходили з громад і переходили в одноосібники. Так на середину 1942 р. по Долматській сільуправі (Голопристанський р-н) з приблизно 42-43 приватних господарств (9,2% населення діяло 21 одноосібне господарство, в тому числі і вихідці на хутори [10, арк. 18; 11, арк. 18, 39-40].

Наростали і обсяги оренди. У вересні 1943 р. 126 сімей громадського господарства №25 взяло в оренду 179,29 га. частина якої була під садами [12, арк. 2-3зв., 110]. Як видно з табл. 2 більшість господарств орендували значні ділянки розміром від 1 до 6,2 га.

Таблиця 2 Орендарі громадського господарства №25 (колишній колгосп «Зірка») Костоґризівської сільуправи (Цюрупинський р-н) на 1.09.1943 р. [12, арк. 2-3зв., 110]

Розмір ділянки у га	Кількість господарств	Відсоток
0,01-0,1	3	2,3
0,15-0,55	25	19,9
0,6-0,9	15	11,9
1-1,93	55	43,7
2-4	25	19,9
5,0-6,2	3	2,3
Разом	126	100

За час окупації всі 912 колгоспів було перетворено у сільськогосподарські громади. Через деякий час 220 таких сільгоспгромад були розбиті на групи або, так звані, десятки із розподілом майна та землі по групам. На початку 1943 р. у 17 таких сільгоспгромадах було доведено розподіл землі та майна до дворів. По 14 районах було нарізано для 27.372 дворів колгоспників 9.853 га (по 0,36 га на селянське господарство), 3.488 га було нарізано дворам робітників та 1.742 га службовцям (по 0,5 га), 386 дворам одноосібників було нарізано 386 га (по 1 га на двір), 185 колишнім розкуркуленим було повернуто 237 га (по 1,28 га на двір), 128 іншим землекористувачам було виділено – 78 га. У цілому було нарізано 12.197 га. Крім того, окупанти повернули на старі хутори колишніх власників, виселених у 1939 р. [13, арк. 176-177].

ЛІТЕРАТУРА:

1. Райсхкомісаріат Україна [Електронний ресурс] // Вікіпедія. Вільна енциклопедія [сайт]. – Режим доступу до вид.: <http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:ReichskommissariatUkraineMap.png> – Райсхкомісаріат Україна. Адміністративний поділ.
2. Державний архів Херсонської області, ф. Р-1520 Сільські управи Херсонщини (Періоду нацистської окупації), оп. 1, спр. 1 – Накази, обіжники, оголошення гебітскомісара Олександрштадського округу. 140 арк.
3. Там само, спр. 19 – Розпорядження, постанови, обіжники Голопристанської райуправи про проведення сільгоспробіт, ремонтних робіт. (Великокардашинська сільська управа). 209 арк.
4. Там само, спр. 18 – Накази, розпорядження, обіжники Голопристанської райуправи (Великокардашинська сільська управа). 1941-1944 рр. 222 арк.
5. Там само, спр. 24 – Накази, постанови, обіжники Голопристанської райуправи, райземуправи. (Прогнойська сільська управа). 286 арк.
6. Там само, спр. 17 – Накази, постанови, обіжники, відозви Генічеської райуправи, агроконтори. (Риковська сільська управа). 210 арк.
7. Там само, спр. 23 – Накази, обіжники Голопристанської райуправи (Долматівська сільська управа). 147 арк.
8. Там само, спр. 71 – Листування з колгоспами, обцинними господарствами. (Сиваська сільська управа). 283 арк.
9. Там само, спр. 103 – Відомості, списки про кількість населення; довідки, розписки громадян. (Костогризівська сільська управа). 190 арк.
10. Там само, спр. 20 – Розпорядження, обіжники Голопристанської райуправи та листування з нею. (Великокардашинська сільська управа). 154 арк.
11. Там само, спр. 21 – Відомості, списки, заяви про кількість населення та худоби; видача пайків. (Долматівська сільська управа). 57 арк.
12. Там само, спр. 100 – Постанови, обіжники Олешківської райуправи, сільгоспкомендатури. (Костогризівська сільська управа). 414 арк.
13. Там само, ф. Р-1953 Управління сільського господарства Виконавчого комітету Херсонської обласної ради народних депутатів, оп. 1, спр. 208 – Доповідні записки, довідки, інформація про стан землекористування в колгоспах області. 1946 г. 341 арк.